Мистецький вектор
книгу відтворено

А.Ф.ВАКУЛКА

Ніл Хасевич – художник-борець

УДК 06.07
ББК 66.79

Мистецький вектор
книгу відтворено

Книга видана за сприяння
голови Рівненської обласної
державної адміністрації
Василя Червонія

Вакулка А.Ф.
Ніл Хасевич - художник-борець. "...Я б'юся різцем і долотом..." - Рівне: Волинські обереги, 2005. - 68 с. + іл.: 8 с.

ISBN 966-8306-95-3

В книзі "Ніл Хасевич - художник-борець" розповідається про життєвий і творчий шлях відомого художника-графіка Ніла Антоновича Хасевича.

УДК 06.07
ББК 66.79

ISBN 966-8306-95-3

© Вакулка Анатолій, 2005.
© Волинські обереги, 2005.

ЗМІСТ

Долотом проти Кремля. *Замість переднього слова* 4

Вступ 9

Дитинство та навчання Ніла Хасевича. Шлях у мистецтво .. 11

Мистецький світ Ніла Хасевича 13

Ніл Хасевич в УПА 18

Про смерть Ніла Хасевича 21

Значимість мистецтва Хасевича 24

Післямова 27

Пояснення до проектів орденів, медалів і відзнак ... 30

Ідейно-політична боротьба української повстанської армії під сучасну пору 37

Додатки 47

Список використаних матеріалів 66

Про автора 67

ДОЛОТОМ ПРОТИ КРЕМЛЯ
(ПРО МИТЦЯ НІЛА ХАСЕВИЧА І ЙОГО ПІДПІЛЬНУ ТВОРЧІСТЬ)

Замість переднього слова

КРАЇНСЬКЕ мистецтво не переривало ніколи свого існування, хоч державне життя України зазнавало в минулому й зазнає далі від ворогів великих потрясінь і насилля. Але в найбільше несприятливих обставинах для державного життя України мистецтво існувало і розвивалось самостійно, передовсім як народне мистецтво, що в своїх зразках задержувало безперервний зв'язок із мистецтвом могутньої доби княжих часів і передавало наступним поколінням традиційні форми, часто з дуже давніх віків. Одночасно з українського народу виходили десятки митців-пластиків, які нерідко все своє життя працювали на чужині й збагачували своїми творами чужі, ба навіть ворожі для українського народу, культури. Часом з'являлися митці, які не хотіли йти на службу сусідам, а виявляли бажання працювати для свого народу; тоді найчастіше пропадали - чужа й ворожа для українців влада і критика не давала їм змоги творчо розвиватись. На їхнє місце з'являлися нові митці й далі жертовно служили українському народові, не даючи цілком перерватись розвоєвій нитці пластичної культури України.

Починаючи від перших років XX століття, цілий ряд українських митців працює свідомо й безперервно, змагаючись за привернення в українському мистецтві усіх тих вартостей, які воно мало перед тим. У відродженій Українській державі після революції в імперській Росії 1917 р. митці-українці стали на службу українській культурі зо всім своїм запалом, знанням і любов'ю до власного минулого і з глибокою вірою в майбутнє. По кількох роках, коли більшість території України була окупована московськими большевиками, які продовжують у всіх ділянках життя давню царську політику гальмування розвитку національної культури й мистецтва, зо всіх закутин українських

земель, без огляду, під якою займанщиною вони не були б, десятки молодих українців, збуджених революцією до нового життя, кинулись здобувати мистецьку освіту.

Були це переважно діти села, із самих глибин українського народу, незаможні, без стипендій, здані виключно на власні сили в чужих культурних середовищах. Багато з них не витримало тяжких умов життя і змарнувалось, але чимала кількість усе ж таки здобула бажану мистецьку освіту.

Одним із таких українських митців є Ніл Хасевич. Син волинської землі, тієї частини, що після Першої світової війни опинилась у кордонах польської держави. З'являється в Варшавській академії мистецтв десь 1925 чи 1926 р. Молодий, років 20, невеликого росту, бідно вдягнений хлопчина, з палицею в руці, бо замість лівої ноги - дерев'яний, закінчений грубим патиком, примітивний, власної роботи, протез. Записується спочатку на відділ малярства, а по кількох роках переходить на графічний відділ. Пильно вчиться і неймовірно матеріяльно бідує. З дому від батька нічого не одержує, бо там - не менша біда. Усе ж таки, палаючий вогнем святої любови до мистецтва, Хасевич витримує найтяжчих п'ять років. Пізніше стає йому легше із заробітком, він ще більше вчиться. Закінчує одночасно середню освіту, щоб одержати в академії право звичайного студента, з чим були зв'язані деякі полекші в оплатах за право навчання. Посвячується цілковито графіці, вивчає графічні техніки, вивчає книжку та букву й складає за кілька літ державний іспит учителя рисунків. Особливо захоплюється Хасевич вивченням букви, його психіці і спокійній, делікатній натурі відповідає ця, так би сказати, монастирська терпеливість, якої вимагає буква. Одночасно в українському мистецькому гурткові "Спокій", якого був співзасновником, вивчає разом із іншими українське народне мистецтво, історію українського мистецтва та ознайомлюється з творчістю українських митців у минулому. Літом розшукує по волинських церквах старі друки, знаходить скромні рукописні книжки з червоними ініціялами, з водяними знаками давніх українських фабрик паперу. Вивчає українську букву докладно, пізнає конструкцію форми букви й характер знаряддя, яким вона була колись виконана. З тих часів

подаємо репродукцію його буков з пергамінової грамоти для митрополита Шептицького (див. кол. вкладку).

Незабаром розпочинає працю над книжковим знаком і виконує кілька десятків незвичайно цікавих екслібрисів. На міжнародній виставці дереворитів у Варшаві, яка відбулась 1936-37 р., одержує він за чотири виставлені екслібриси третю нагороду (див. додатки). Це була велика перемога українського митця та його знання, здобутого таким неймовірним зусиллям і бідуванням. Незабаром митець одержує цілий ряд замовлень із-за кордону та запрошення на виставку до Америки, звідки його дереворити вже не повернулися назад через вибух Другої світової війни.

Весною 1939 р. накладом мистецького гуртка "Спокій" вийшла монографія про книжкові знаки Хасевича українською і французькою, а також українською і польською мовами - лише 200 примірників. Заледве половина пішла між людей, а решта через воєнну завірюху так і пропала. Сьогодні це вже велика рідкість.

Останню працю, яку виконав Н.Хасевич перед війною, це екслібрис проф. В.Прокоповича. Могутня сильвета Золотих Воріт дає найбільше переконуючий приклад про напрямні українсько-мистецького світогляду Хасевича, - це Київ, серце України, його велич і краса в минулому та підбольшевицька трагедія тепер.

Велика воєнна руїна, що посунула від 1939 р. з усіх сторін на Україну, взяла в свій обсяг нищення й Хасевича. Німецька карна експедиція спалює на Волині ряд сіл, між іншим і село, де він жив. Разом із тисячами молодих українців переходить у ліс - в ряди Української Повстанської Армії. Серед тієї молоді були також інші українські митці, з яких деякі, як скульптор Черешньовський, разом із рейдуючими відділами УПА опинилися вже по цей бік залізної заслони. Відтоді (1943 р.) розпочав Хасевич свою нову фазу важкого життя, боротьби проти ворогів України. З великої любови до мистецької культури України зродилась ненависть до ворогів українського народу.

Сьогодні, як рядовий підпільник (так він сам себе називає в листі до Г. К. УПА), як митець "Бей-Зот", Хасевич став скромно й сміливо перед обличчям грізного ворога України - москов-

ськими большевиками, які несуть усьому, що українське: церкві, культурі, людині лише смерть, лише знищення. Митець у листі за кордон сам написав: "я вже все втратив". Отже, він приготований на всі трагічні наслідки нерівної боротьби. Працюючи долотом, образно показує перед стероризованою людиною, що собою являє московський, ненаситний імперіалізм-большевизм, ця найбільша забріханість у світі, і що з ним лише - боротьба.

Умови праці й життя важкі: в лісах, завжди в небезпеці вже восьмий рік героїчно переносить митець важкі зусилля нової української боротьби проти большевизму. Для поширення праці Хасевич уже підготовив кілька учнів-підпільників. Таким чином митець підготовляє на своє місце людей до праці тепер і на майбутнє. Дивиться сміливо і мудро вперед. Боротьба всіма силами не може зазнати перерви.

Показані тут репродукції це є праці з різних серій, які попали за кордон. Усі вони тут репродукуються в натуральній величині, в кольорах оригіналів.

Деякі різані вже в целюлоїді, з браку відповідного матеріялу до дереворитів.

Український текст і числа під рисунками подані без змін, як в оригіналах, де все це власноручно написано Хасевичем. З відбитків видно, як йому вже не вистачає доброго матеріялу і долота тупі, видно сліди великого поспіху, праці в невідповідних підпільних умовах. У летючках бачимо друк, виконаний буквами, різаними ручно в дереві, т. зв. гутенберґівка.

До проектів хрестів і медалей - він подає цілий ряд технічних вказівок, як виконати це в підпільних умовах, зазначаючи, що для виготовлення відзнак УПА "можна взяти метал з лусок (гільз) артилерійських-набоїв, або з більшовицьких орденів - вони мосяжні і легкоплавні" - (цитуємо його власні слова з листа до Г. К. УПА - квітень 1950 р.).

Так іде важке життя цього митця. Платив дорогою ціною за здобуване знання, платить тяжким життям українських підпільників у боротьбі проти ворогів України й готовий заплатити в кожній хвилині власним життям.

Такий є шлях визначних діячів української культури, які разом із усім українським народом уже впродовж тридцяти років

не здають своїх позицій у боротьбі за Самостійну Соборну Українську Державу.

І так Ніл Хасевич, Маестро української букви, ентузіяст культурно виданої книжки, фанатик української мистецької культури, - сьогодні став активним борцем - рядовим підпільником (як сам пише про себе) і своєю зброєю митця-графіка - долотом важко вдаряє по головному ворогові українського народу.

Немає таких прекрасних слів - квітів, що ними варто було би відзначити носіїв геройської визвольної боротьби в Україні.

Петро Мегик

.

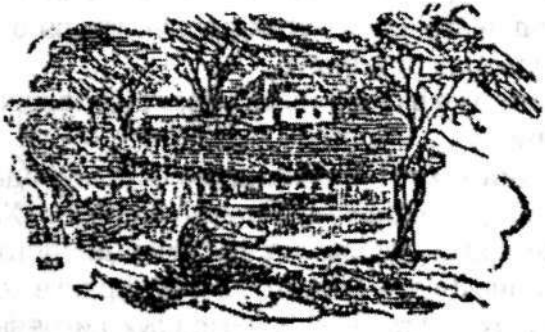

ВСТУП

Якщо ми задумаємося над сторінкою часів Другої світової війни, над загадкою Волині, яка, по суті, без зброї і без сторонньої підтримки створила Українську Повстанську Армію, то мусимо згадати сіячів, будителів і вчителів, що все ж таки зуміли передати народові свій ідеалізм і свою високу віру в нього.

Євген Сверстюк

Жовтень 1992 року. Молода незалежна держава відзначала 50-річчя створення Української Повстанчої Армії. На свою Батьківщину вже почали повертатися світової слави імена Уласа Самчука і Євгена Маланюка, Олега Ольжича і Олени Теліги, Юрія Липи й Михайла Черешньовського. З ними поверталися і вояки УПА. 50 років назад ще ніхто не усвідомлював їхньої лицарської звитяги. Вони були простими сільськими хлопцями з трофейною зброєю в руках. Звідки ж виникла ця армія сумління, яка ні на кого не нападала, а лише боронила свій поневолений народ?

Засуджений фашистами до страти, колишній член проводу ОУН-УПА Степан Мудрик на псевдо "Мечник" згадує: "Щоби говорити сьогодні про боротьбу УПА, яка була героїчною в тих умовах, треба сказати про підготовку кадрів. Отже, підготовку кадрів проводила організація українських націоналістів, яка опрацювала цілу виховну систему, що кожен молодий чоловік повинен дбати про своє здоров'я, повинен позбутися всіх негативних звичок. Головна ціль молодої людини, члена ОУН - праця над собою і праця серед, народу. Була постановка, що в кожному місті і селі кожна молода людина повинна вчитися й учитися: або належати до аматорського гуртка, або до самоосвітнього чи хорового. Був витворений дух серед молоді, який ставив питання, чому ми в 1917-20 рр. втратили свою державність. І дійшли висновку, що ми не були до того належно підготовлені. Тому ми вчилися, здобували військову освіту, політичну і виховували характери людей".

Ще багато "білих плям" в історії Волині - і не лише в давній, а й у сучасній. Одна з них - суспільно-політичні процеси на західноукраїнському терені з 1939 по 1953 роки. Украй однобоко висвітлювані у вітчизняній історіографії партизанський рух і підпільництво періоду німецько-фашистської окупації, як тепер стало зрозуміло, тенденційне і спрощене відтворення цих складних і часто трагічних процесів заподіяло великої шкоди формуванню світогляду не одного покоління і ще довго, на превеликий жаль, буде даватися взнаки.

У наш час особливістю історичної науки є спроби вивчення минулого в різних напрямках, аспектах. Один з них полягає в тому, щоб обґрунтувати минуле свого краю, зокрема Волині, як специфічну, але невід'ємну складову частину історії України. Це можна зробити не лише вивчаючи долі конкретних людей - від політика і громадського діяча до простого селянина, - а й зрозумівши їхнє сприйняття життєвих процесів і подій, учасниками або свідками яких вони були.

Сьогодні у вільній, незалежній Україні в часи відродження національної культури гостро постає проблема повернення українському народу імен національних патріотів, дослідження і вивчення їхньої діяльності. Ніл Хасевич належить до тих людей, які своїм життям довели, що патріотизм і самопожертва - це не просто слова. Україна, її майбутнє постійно тривожили його серце. Сталінська репресивна машина зробила все для того, щоб стерти його ім'я з пам'яті нащадків, і лише на хвилі національного відродження повернувся він до свого народу, для якого невтомно трудився пензлем, різцем і долотом. Видатні мистецтвознавці Європи ставлять його ім'я на рівні з Юрієм Нарбутом - неперевершеним українським графіком XX століття.

"Ніхто не забутий, ніщо не забуте!". Це гасло може хтось порахує заштампованим, але пам'ять про тих, хто загинув у боротьбі за волю України, невмируща. Тому й ім'я Ніла Хасевича, котре несправедливо замовчувалося протягом кількох десятків років, стає відомим новому поколінню.

ДИТИНСТВО ТА НАВЧАННЯ НІЛА ХАСЕВИЧА. ШЛЯХ У МИСТЕЦТВО

Хасевич Ніл Антонович народився 25 листопада (12 листопада за старим стилем) 1905 р. у с.Дюксин Костопільського повіту на Волині в сім'ї диякона. Батьки Ніла - Ангон Іванович та Федотія Олексіївна (див. додатки).

Син представника чи не найнижчого прошарку сільської інтелігенції, що стояла найближче до народу і яка дала українській культурі немало визначних письменників, композиторів, музикантів, художників. Шляху мистецтво Хасевича і традиційний, і своєрідний. Як і в багатьох українських малярів, ранній потяг до краси шліфували навколишня природа та твори народного мистецтва, писанки, вишивки, дерев'яні хрести на околицях сіл чи химерні завершення осель.

Ніл початкову освіту здобув удома і в церковнопарафіяльній школі. Хоча у хлопчика з дитинства з'явився потяг до малювання, батько вирішив, що Ніл піде теж його шляхом і віддав сина до духовної семінарії у Житомирі. Творчість Хасевича пролягла через майстерню іконописця, де він і навчався азам малювання. Потім навчання продовжив у приватній Рівненській українській гімназії.

У 14-річному віці Ніл Хасевич, їдучи кіньми на навчання в Рівненську гімназію, на оржівському залізничному переїзді потрапив під поїзд і втратив ліву ногу вище коліна. Тоді ж загинула його мати. Поза сумнівом, пережите відбилося на характері Хасевича: стриманий, дещо гордуватий, відлюдкуватий - на це звертали увагу всі, хто його знав. З того часу Ніл залишився калікою. Він змайстрував собі протез і ходив із палицею.

Після лікування каліка, позбавлений можливості нарівні спілкуватися з однолітками, навчався в художній майстерні Василя Леня в Рівному.

Французька компанія, яка володіла залізницею, виплатила Нілу компенсацію. На ці кошти він мав змогу вчитися в Академії

мистецтв у Варшаві, куди його у 1926 р. зарахували вільним слухачем. У 1929 році Ніл складає екстерном матуру (іспит) і отримує атестат гімназії у Варшаві. А з 25 лютого 1930 р. Ніл - повноправний студент Академії мистецтв. Навчання його не було рівним. Майбутній художник не може зупинитись на певному мистецькому напрямі і прагне охопити все можливе. Спочатку студіює малюнок і малярство в майстерні професора Котарбінського та факультативно - декоративне ткацтво у професора Чайковського. Однак і цього юнакові замало. Деякий час пробує себе в педагогіці, а потім остаточно обирає факультет графіки. Тепер він у майстерні відомого польського графіка - професора Скочиляса. З усіх видів образотворчого мистецтва саме графіка надовго захоплює Хасевича, хоч його багатогранний талант не може тільки нею обмежитись.

В особовій справі Ніла Хасевича, яка знаходиться в Академії мистецтв у Варшаві, зустрічаються неодноразові прохання студента до дирекції академії: "Я сам себе утримую, знаходжуся в критичних матеріальних обставинах. Прошу дирекцію Академії звільнити мене від оплати за навчання... Прошу надати мені крайову стипендію". Але на одній заяві від 1 жовтня 1931 р. є резолюція: "Не заслуговує" [5]. Ніл перебивається випадковими заробітками, щоб мати можливість продовжувати навчання. Українське товариство студентів у Варшаві виклопотало Хасевичу безплатне помешкання в інтернаті. В декларації, що стосувалася вибору спеціальності, в лютому 1933 р. він записав: "Графіка і ткацтво". Свій останній екзамен в Академії по курсу ткацтва й килимарства Хасевич склав 17 лютого 1934 р. Старожили Дюксина згадують, що Ніл, приїжджаючи на канікули в село, любив ткати, вишивати. Григорій Савич Судак, житель Дюксина, розповідає, що він не один раз бачив Ніла у вишитій власноруч сорочці, як той весь час малював, сидячи під в'язом.

МИСТЕЦЬКИЙ СВІТ НІЛА ХАСЕВИЧА

Перші кроки мистецької діяльності. Визнання

Ще будучи студентом, у 1927 р., Хасевич став одним із засновників і багаторічним секретарем мистецького гуртка "Спокій", до складу якого входили українські художники П.Мегик, П.Андрусів, С.Жук та ін. Молодих митців об'єднували потяг до новаторства і національна своєрідність образних засобів, прагнення піднести українське мистецтво до загальноєвропейського рівня. "Спокій" мав власну бібліотеку, де відбувалися дискусії, проводилися конкурси, діяли курси малярської технології, вивчався народний одяг та військові однострої. Цей гурток опікувався митрополитом Шептицьким, письменником Юрієм Липою та сенатором від Волині Степаном Скрипником.

Коли Нілу Хасевичу виповнилося 26 років, його ім'я було занесене до Української Загальної Енциклопедії. Там містилось таке повідомлення: "Хасевич Ніл, укр. маляр, народився в 1905 році, член-засновник мистецького згруповання "Спокій" у Варшаві. Напрями творчості: краєвиди, портрети, мертва натура, писанки, мотиви сільського будівництва". І це було написано про художника у той час, коли він тільки починав творити.

Молодий митець створює портрети святого Володимира, гетьмана Мазепи, отримує почесну нагороду Ватикану. На жаль, всі ці роботи зникли, залишилася тільки графіка.

Протягом 1936-1939 рр. гурток організував низку художніх виставок, участь у яких зробила Ніла Хасевича знаним майстром живопису й графіки. Він листувався з митцями зі США, Канади, Бельгії, Нідерландів, Фінляндії, Австрії, Угорщини. Загалом з 1931-го по 1943-й мистецькі роботи українського художника експонувалися на 35 виставках, у тому числі в Празі, Берліні, Чикаго, Лос-Анджелесі, й відзначені дипломами та іншими престижними нагородами. У Варшаві 1939-го року побачив світ альбом "Екслібриси Ніла Хасевича".

Митець невтомно працював над собою, шліфував професійну майстерність.

Багатогранність таланту Хасевича

Шлях у велике мистецтво для Ніла перекрили поляки. Він не прийняв польського підданства, хоч його і засипали щедрими обіцянками.

Ніл Хасевич працював здебільшого в галузі станкової, книжкової та документальної графіки. Частина його творів належить до станкового живопису: портрети, пейзажі, натюрморти. Ніл Хасевич прагнув продовжувати навчання, але нестача коштів змушує його вернутися в рідне село і вже самостійно розвивати ремесло. Тут він шукає шляху в мистецтві і в цих пошуках поступово відходить від олійного живопису, віддаючи перевагу темперним фарбам. Однак основний час займає графіка, дереворит (див. додатки) і, рідше, лінорит. У них він досягає значного рівня, прагне надати техніці дереворитy виразної мальовничості, розкутості: зображення будується не тільки на поєднанні ліній різної тональності, але й конфігурації, на використанні різної форми штрихів, крапок... Характер творів Хасевича визначало оригінальне новаторство в доборі засобів та прийомів художнього зображення, що, одначе, спиралися на глибокі національні традиції.

"Він орієнтувався на великі й виразні форми, які нерідко силуетом виступали на тлі рівнофактурних площин. Жоден ксилограф не в праві нехтувати засобом штриха, але в працях Н.Хасевича кожен напрям залишеної різцем борозни формально самовиправданий", - відзначала тодішня критика [8].

Дереворит - це гравюра по дереву, або ксилографія. Зображення вирізується на дерев'яній пластинці, пальмовій або самшитовій, у наших умовах - вишневій. Фарба наноситься тонким шаром на випуклу поверхню малюнка, потім зверху тісно притискується до листка паперу і відтиск готовий. Для виготовлення дереворитів Ніл Хасевич використовував не тільки цю технологію. Він також виготовляв кліше в цинкографії.

Крім станкової графіки, Н.Хасевич успішно пробує свої сили в так званій малій графіці. Проектує обкладинки книг, але

вже частіше в нього з'являється бажання проявити себе в мініатюрних творах - екслібрисах (див. додатки), а також у серії заголовних букв, що, крім самої букви, поєднують якийсь малюнок (див. додатки). Проблема гарної букви захоплює його з самого початку графічної творчості. Його думки весь час спрямовані на пошук нових розв'язок у цій важливій ділянці книжкового мистецтва. На відміну від інших слухачів Варшавської академії мистецтв, які використовували класичну літеру, наш графік схиляється до модерної форми літери. Він розробляє "Буквар".

Петро Мегик, давній друг Ніла, згадує: "Психіці Ніла, його спокійній і делікатній натурі відповідала, так би мовити, монастирська терпеливість, якої вимагає створення букв. Ще студентом із старих рукописних книг він вивчав українську кирилицю.

Наслідуючи Юрія Нарбута, щоб зрозуміти творення букв, він повністю переписав гусячим пером "Пересопницьке Євангеліє".

Не менш активний Ніл Хасевич і в ужитковому мистецтві. Він залюбки працює над ескізами декоративних тканин, дерев'яних хрестів, деталями дерев'яних будов, ескізами інтер'єру і навіть глечиків. Виходець з гущі народу, Н.Хасевич вважав, що фахівець-художник, який зріс на народному мистецтві, повинен опікуватись ним, підносити рівень його художньої культури. Ніл малював дуже багато портретів односельчан, ікону для Дюксинської церкви. На жаль, майже все згоріло в 1943 р., коли німці спалили село Дюксин. Один з портретів Ніла Хасевича періоду 1931 р., портрет восьмирічного хлопчика Степана Гончука з села Дюксин зберігся і дотепер. Той хлопчик став уже батьком трьох синів. А портрет цей з його особистої колекції.

Стали відомі його роботи зі збірника гуртка "Спокій". Ось їхні назви: "Волинь", "Зима", "Натюрморт", "Краєвид", "Хрести", "Тканина" [6].

Хасевич спробував свої сили і в сюжетній картині. За одну з таких картин "Прання", де змалював своїх сусідок, дістав

високу відзнаку й премію у Варшаві, що дало змогу батькові у місцевого єврея купити землю. До цього часу це поле називається "дякове".

Ніл Хасевич, живучи в рідному селі, учителював у тамтешній школі та підробляв бухгалтером у сільпо. Дюксинці і нині з теплом згадують уроки трудового навчання, що їх проводив Ніл Хасевич, прекрасні іграшки, які виготовляли вони на цих уроках, уроки співів і як готувались до різноманітних конкурсів, виступали в Деражному і навколишніх селах під керуванням Хасевича, як ставили п'єси українських класиків. Сам Ніл мав гарний і сильний голос. Співав у церковному хорі. Його земляк Григорій Савич Судак згадує: "Я років шість співав разом з Нілом у церковному хорі. Керував хором його брат Анатолій, а Ніл йому допомагав. Так гарно читати "Апостола", як це умів Ніл, нікому в селі не вдавалося. А коли він приїздив на канікули, то послухати його голос приходили люди з навколишніх сіл. Улюбленими піснями його були: "Ой, зійшла зоря вечоровая, над Почаєвом стала", "Ой, горе тій чайці-небозі, що вивела чаєнят при битій дорозі". Окрім цього, Хасевич захоплювався написанням власних пісень і віршів. Побратим Ніла Хасевича Петро Глінчук передав у Костопільський музей пісню, слова й музику якої склав митець. Називається вона "Засяяло сонце":

Засяяло сонце золоте,
Народ збудився зі сну,
Усе зірвалось, що живе,
Вкраїну боронить свою.
Шумлять прапори жовто-сині.
О краю мій, о краю мій.
Ідуть в похід козаченьки
У славний бій, у славний бій.

її співали навіть сільським хором. Ще одну пісню Ніл написав у 1943 році про трагедію свого села, яке спалили фашисти:

А село Дюксин було пишне.
Та димом в небо все пішло,
Жодної хати не лишилось.
Півтори сотні душ лягло.
Невинну матір з малими дітьми
В сиру могилу кат поклав,
Без милосердя нищив він родини.
Діток бандитами назвав.
Святую церкву зруйнували,
Тяжко згадати про цей день,
Не чути радісних пісень.

Окрім мистецької діяльності, Ніл Хасевич був активним суспільним діячем.

Він входив до складу комітету для відзначення 20-ї річниці розстріляних більшовиками 359 героїв визвольної боротьби України під Базаром на Житомирщині.

У документах Волинського державного архіву він значився як член Волинського Українського об'єднання (ВУО), був делегатом крайового з'їзду ВУО, що відбувся наприкінці березня 1935 р. у Луцьку. Це була легальна організація, котра видавала газету "Українська нива" (у 1937 р. перейменована у "Волинське слово"), створювала у містах і селах Волині просвітянські та спортивні гуртки, бібліотеки. Він входив до центрального і крайового проводів ОУН і стане єдиним у Рівненській області членом УГВР (Української Головної Визвольної Ради - своєрідного парламенту України в, підпіллі). Вдалося встановити, що Хасевич деякий час працював у газеті "Волинь" разом з Уласом Самчуком.

Ніл мріяв створити Волинську школу художників. Разом з однодумцями з гуртка "Спокій" збирали кошти, щоб купити приміщення для художньої майстерні. І навіть знайшли таке приміщення у с.Бечаль Костопільського району, але купити не встигли - перешкодила Друга світова війна.

Мистецький вектор
книгу відтворено

НІЛ ХАСЕВИЧ В УПА

Долю художника докорінно змінила Друга світова війна. Ніл Хасевич бачив страшний червень 1941 р. Німці ввійшли, коли ще не застигла кров закатованих більшовиками в'язнів Луцька, Рівного, Львова, Самбора. Хасевич сподівався, що з'явиться якийсь правопорядок замість дикого більшовицького свавілля. Адже в тих кривавих ямах лежали його земляки і міг бути він сам. Представники європейської преси впевнювалися на місці варварських убивств у тортурах змученого українського народу.

Селяни-земляки добре знали Хасевичів і довіряли Нілу та його братам: Анатолію, якого закатують поляки в с.Дерев'яне, що поблизу Клеваня, священику автокефальної церкви Федору, що помре після війни в засланні в Томських таборах. У воєнні часи в селі Деражному, що поруч з Дюксином, саме Ніла обирають мировим суддею [11]. Очевидці-старожили розповідають, що він не одній людині допоміг у часи воєнного лихоліття. ,. І знають Хасевича як високоосвічену й гуманну людину, що вірила в Бога. Власне, на посаду мирового судді він і погодився, щоб допомагати землякам. Коли ж переконався, що німцям, як і більшовикам, стає не потрібна самостійна Україна, що і вони принесли їй неволю і рабство, пішов в УПА. У підпіллі діяв під псевдонімами "Бей-Зот", "Старий", "333", "Левко", "Джміль", "Рибалка". Підпільник "Бей-Зот" входив до групи УПА, головним командиром якої був "Клим Савур" (Дмитро Клячківський). Під проводом "Савура" у жорстокій боротьбі з німцями згуртувалися повстанчі загони Волині й Полісся. Проти УПА, що контролювала більшість районів Волині, була спрямована каральна експедиція фашистів та їх польських прислужників 1943 р. У глибокому тилу повстанці створили своєрідну державу з бібліотеками, церквами, школами, лікарнями і боронили їх. Коли фашисти зрозуміли, що виступи повстанців - це не жарти, проти них були кинуті літаки, танки, батальйони. Було знищено

повністю 97 сіл з жінками й дітьми. Знищені були і пам'ятки про малярське мистецтво Ніла Хасевича.

Як член крайової референтури пропаганди, Хасевич працював у редакції журналу "'До зброї"'", випускав різні брошури, листівки, ілюстрував майже всі підпільні видання на Волині й Поліссі [8]. У 1943-44 рр. художник виконав знаменитий цикл "Волинь у боротьбі", присвячений героїці та будням повстанського руху. За особливий внесок у розгортання національно-визвольної боротьби ОУН-УПА нагороджений Срібним Хрестом заслуги [8].

Як свідчать усні джерела (спогади колишніх повстанців, старожилів), у період німецько-фашистської окупації та підпільної боротьби ОУН-УПА серед населення, незважаючи на трагічність подій, побутувало багато сатирично-гумористичних оповідей, анекдотів, спрямованих як проти гітлерівського, так і проти сталінського режимів. Найяскравіший вияв творчості зусилля українських гумористів того часу знайшли у виданні підпільного "Українського Перця" (1943-1945), перші два числа якого збереглися в Рівненському обласному архіві. На жаль, і досі не встановлено, де, в якому місті чи місцевості він виходив, жодного прізвища, ні навіть псевдонімів (за винятком "Повстанець Андрій Бурлай") під матеріалами часопису не зазначено. Однак принаймні одного з авторів можемо назвати, а саме Ніла Хасевича. Хоча його прізвище й псевдо теж ніде в тексті не згадуються, проте графічні карикатури, вміщені тут, відомі з інших джерел, що підтверджують його авторство. Отже, Н.Хасевич мав із редакцією зв'язок, виконував її замовлення, можливо, і сам належав до редакційного колективу. В праці Миколи Лебедя "УПА. Українська Повстанська Армія" (Дрогобич, 1993 р., с.74) є такі рядки: "'Відомий маляр, мозолиться над ручно виконаними клавішами до сатирично-гумористичного журналу "Український Перець". Зрозуміло: мовиться про Ніла Хасевича.

1949 р. датовано його композиції плакатно-агітаційного характеру: "За Українську Самостійну Соборну державу", "Воля

народам, воля людині", "Слава Україні! Героям слава!" Пройняті повстанською романтикою, ці твори мобілізували населення на національно-визвольну боротьбу, розкривали її цілі і завдання, мали велику популярність серед воїнів УПА. Крім того, Хасевич створив галерею портретів бійців і командирів УПА (див. додатки). Був автором серії карикатур на московський окупаційний режим та його комуністичних вождів, яку виконав за завданням одного з лідерів повстанського руху Волині Василя Галаси (Орлана) [8; с. 194]. Хасевичу також належать проекти бойових відзнак УПА і бофонів (облігацій зобов'язань), що служили підтвердженням грошових внесків населення до бойового фонду УПА (див. додатки).

Уся ситуація, яка оточувала Ніла Хасевича, трансформувалася через очі і душу художника. Це видно і з тих начерків, які він зробив у лісі, коли вояки відпочивали. Цікавий його погляд на дерева, на зламані, покручені дерева. Це ще раз свідчить про його пошук і бажання знайти характеристику в тих формах дерев, покручених і понівечених. Можливо, то була його внутрішня підсвідома доля, яку він відчував і передав через оті понівечені дерева. Окрім того, його бентежила тривога за вояків, що спали в той час, коли він сидів і олівчиком малював своїх товаришів. Він є їх сторож, їх літописець, який говорить до них: "Спіть, хлопці, спіть, а я за вас докажу чи дороблю, чи зафіксую вас такими, як ви є" [3].

Незважаючи на скрутні матеріально-технічні умови і постійну загрозу для життя, Хасевичу вдалося не тільки створити високохудожні твори, а й організувати підпільну мистецьку школу із своїх учнів і помічників. "Ланка "Зота" або мистецька школа Хасевича" - дивом збережений альбом - назвав його учнів, шкода, що тільки їх псевдо. "Грудень 1949 р. виконавець "Андрій", коректор Хасевич". 1 знову 1949 р. "Виконавець "Свирид", під наглядом Хасевича". "Рік 1950. Виконавець "Мирон", за дереворитом Хасевич" [3]. Прості, грубі та наївні малюнки в поєднанні зі влучним текстом стали переконливим документом того часу.

Ніл Хасевич був чи не єдиним митцем, що існував в умовах постійної небезпеки. Праця без денного світла, примітивні засоби підпільної техніки. Але неможливо навіть уявити гордого "Бей-Зота", що відходить на захід із своєю похідною групою, коли тут, в Україні, повстанці ще б'ються за покликом його листівок і дереворитів.

Степан Мудрик згадує: "Мені було відомо, що провід організації його дуже беріг. Він знаходився в таких умовах, щоби про нього ворог якомога менше знав. Причиною того було, що він був надзвичайно талановитим митцем і, крім того, мав розвинутий політичний розум, і він був інвалідом. Хасевич не належав до людей, що мають якийсь догматично-ідеологічний профіль. Хасевич мав профіль українця-самостійника".

Ніл Хасевич не очолював збройних формувань УПА і не керував бойовими групами підпільників. Його зброєю були різець гравера й олівець художника. Твори митця підносили бойовий дух повстанців, кликали до звитяги у боротьбі за Українську самостійну соборну державу.

ПРО СМЕРТЬ НІЛА ХАСЕВИЧА

Травень 1951 року... З Москви в усі управління МГБ західних областей України терміново розіслані фотокопії альбому "Волинь у боротьбі", що потрапив до рук енкаведистів. "Цілком таємно. Обласним управлінням МГБ. Ці малюнки підкидають до посольств делегатам сесії Генеральної Асамблеї ООН. Задум провокаторів - переконати громадську думку Заходу, що на Україні немовби йде масова збройна боротьба проти Радянської влади. Ваше завдання: розшукати автора малюнків і припинити його антирадянську діяльність" [3].

У Рівному було організовано спеціальну оперативну групу, яку очолив полковник Бондар (справжнє ім'я Борис Стекляр). Йому допомагали два капітани, один аж із Сумського управління

МГБ. Згодом Стекляр довідався, що оригінали малюнків нелегально переправлялися за кордон. Він консультується в художників, котрі запевняють: автор цих гравюр - професіонал дуже високої кваліфікації. На малюнках ініціали "НХ". їх розгадкою і займається емгебістська група. І треба визнати: шукати вони вміли. Підпис автора виконаний у чисто професійній манері художника-графіка: графіки частіше всього ставлять тільки ініціали, причому нерідко ніби замасковують їх у малюнку. Ось тут - ніби зірочка, а насправді накладені одна на одну букви "Н" і "Х". Отож, потрібно шукати художника з ініціалами "Н" і "Х". Бондар вивчив з лупою в руці всі захоплені раніше листівки, лозунги та інші документи націоналістів. Потім він вивчив клішовані заголовки оунівських газет. І тут авторство "НХ" не залишало сумніву. І ось у нього на столі лежать пухлі томи, що розповідають про діяльність оунівців. А ось і знайомі ініціали: Ніл Хасевич, бандитська кличка "Зот". Із документів виявилося, що новий режим, який з'явився на Волині у вересні 1939 р., вже тоді розшукував Ніла Хасевича, затаврованого як "український буржуазний націоналіст".

Було встановлено його прикмети: повний, обличчя кругле, риси обличчя дрібні, носить пишні вуса. У Варшаві, де навчався в Академії мистецтв, входив у націоналістичну студентську організацію - "Українську громаду". Був добре знайомий з лідером варшавських оунівців Степаном Бандерою і його дружиною Ярославою Опаровською. Брав активну участь у всіх акціях нового лідера націоналістів, крім того, як художник, уже тоді оформляв пропагандистську продукцію.

В УПА входив до політико-пропагандистської ланки групи "Північ". Після смерті в 1945 р. "Савура" Хасевич деякий час знаходився в референтурі пропаганди Богдана Козака, на кличку "Смок". Із одного перехопленого донесення стало відомо, що "Зот" не тільки основний виробник націоналістичної літератури і документів, а взагалі - керівник технічної ланки центрального і крайового проводів ОУН і єдиний в Ровенській області член

Української Головної Визвольної Ради. Бондарем було встановлено, з якими групами контактував "Зот". Затим було ліквідовано і ці групи: "Буйного", "Ореста", "Бориса", "Тараса". В бункері, де переховувався "Буйний", було знайдено багато зашифрованих документів і грипсів. Одна із брошур була кодовою книгою для листування крайового проводу ОУН. Чекісти розшифрували всю захоплену документацію. На одному із грипсів була така інформація: "Заготовили для вас 5 кг паперу, вишневе дерево". Вишневе дерево може знагодитися тільки для "Зота", для виготовлення кліше. Вдалося встановити адресу, за якою не встиг переправити грипе "Буйний": замаскований бункер на хуторі в кілометрі від села Сухівці. Операцію взяття Ніла Хасевича призначили на 4 березня 1952 р.

Увечері 3 березня 1952 р. члени опергрупи прибули до сусіднього села Радухівки для рекогносцировки. Щоб не привертати зайвої уваги і не сполохати повстанців, підрозділ солдатів було залишено в райцентрі. Емгебісти не знали, де точно розташований бункер, тому планували розпочати пошук із крайньої від лісу хати. А опівночі до сільради, де зупинилися оперативники, прибіг поранений радухівський уповноважений мінзагу і повідомив, що біля обійстя хуторянина Лавріна Стацюка він зіткнувся з озброєним незнайомцем, котрий від несподіванки відкрив вогонь. Дружина господаря на допиті зізналася, що під хлівом з дровами є бункер, у якому перебувають троє повстанців, один з них інвалід. Викинувши із хліва дрова, емгебісти запропонували Хасевичу здатися. У відповідь - мовчанка. Потім з криївки пішов дим - то палили документи. І аж тоді пролунали три постріли. Криївку для певності закидали гранатами. В трьох кімнатах бункера "Зота" було знайдено зброю, ручні гранати, запас продуктів, патронів і свічок на декілька місяців, матриці листівок, пристрої для графічних робіт.

А ось як про ці події згадує вбивця Хасевича Б.Стекляр у книзі "Чекистьі расеказьівают", виданій у 1985 р. великим тиражем: "Виходите! Иначе забросаем гранатами, - крикнул

Бондарь. Ответом было молчание. Выходит, переговоры не состоялись. Жаль. Но его, полковника Бондаря, совесть чиста. Он дал "Зоту" и его охранникам последнюю возможность сохранить свои жизни. Чекист вынул из сумки гранату РГД..." [9;с.124-136].

Про яку "чисту совість" веде мову емгебіст, якщо трьох людей, один з яких без ноги, оточив цілий батальйон? Істина в іншому: Ніл Хасевич здаватися на милість поневолювачів не хотів і вибрав собі іншу долю: загинув з автоматом у руках в 47 років...

Ось імена соратників, які зустріли смертну годину разом із провідником Зотом - В'ячеслав Антонюк (псевдонім Матвій) та Антон Мельничук (Гнат) [7; с 199].

А Америка знов зустрілася з Нілом Хасевичем. В той час, коли схрон Хасевича оточували війська НКВД, вийшла книга "Графіка в бункерах УПА". Створена бойовими побратимами Ніла Хасевича, вона донесла до нас останні його праці.

ЗНАЧИМІСТЬ МИСТЕЦТВА ХАСЕВИЧА

За рік перед тим, як оточений у бункері "Бей-Зот" живим не здався, у своєму листі він писав: "Державна безпека вже знає, хто криється за псевдо "Бей-Зот". А мої земляки-селяни не знають. Я хочу, щоб знали вони і знав увесь світ. В своєму житті я, здається, втратив уже все. Але як довго буде залишатись бодай одна краплина моєї крові, я буду битись із ворогами свого народу. Я не можу битись з ними зброєю, але я б'юсь різцем і долотом. Я, каліка, б'юсь з ними в той час, коли багато сильних і здорових людей в світі навіть не вірять, що така боротьба взагалі можлива. Я хочу, щоб світ знав, що визвольна боротьба триває, що українці б'ються. Така моя думка, думка рядового підпільника. Слава Україні!"

Згадує Богдан Стебельський, голова Асоціації діячів української культури в діаспорі: "В історії була проблема: чи

митець звільнений від боротьби за державність з ворогом, з окупантом, чи він є теж зобов'язаний, як і воїн, як і кожна свідома людина, що є на фронті боротьби. В Лесі Українки є такі слова, що у час облоги і митці ідуть на мур і боронять Батьківщину. До таких належав, власне, і Ніл Хасевич, який опинився в УПА. Він працював у тяжких обставинах. То була перемога духа над тілом, духа над матерією і перемога того, що людина є тоді вільна, як виконує обов'язок стояти в інтересі мільйонів".

Сам Ніл Хасевич розумів значення і важливість своєї роботи. "Ніхто не заперечить великих можливостей графіки як художнього і пропагандивного чинника. В момент відродження нашої державності, в момент налагодження життя на звільнених українських землях митці мають зголоситися до праці над портретами діячів, плакатами і пропагандивними листівками", - зазначив він у статті "Про графіку", надрукованій у першому числі газети "Волинь", редактором якої був видатний письменник Улас Самчук і де певний час Ніл Хасевич працював як художник-графік. Цю думку він продовжує розвивати в наступному номері газети "Волинь" у статті "Українське мистецтво", наголошуючи на тому, що "мистецтво є мовою народу, є проявом його життя, його поглядів суспільних і політичних".

У 1992 р. стараннями Волинського краєзнавчого музею перевидано два альбоми Ніла Хасевича - "Графіка" і "Книжкові знаки Ніла Хасевича". Альбом "Книжкові знаки Ніла Хасевича" містить статтю критика Тадея Лєшнера, який зазначає, що велика заслуга Хасевича-графіка в усвідомленні значення мистецтва і суспільної ролі митця, під загальнокультурним оглядом особливе значення має те, що митець левову частину своєї творчої енергії присвятив мистецтву книжки - бібліотечному знаку. "Хасевич, як мало який з сучасних митців, розуміє істоту екслібрису...", що бібліотечний знак - це не лише більше або менше чарівний образок з дочепленим написом, що

вказує ім'я і прізвище власника бібліотеки. Вихідною точкою для нього при компонуванні бібліотечного знака є особа бібліофіла, його духовна структура. Кожний екслібрис Хасевича - це доказ психологічної вникливости митця, - зауважує Тадей Лєшнер. Дуже вимовним є знак о.Около-Кулака (див. додатки). Постаттю паломника, що мандрує через ліс до церковниці, символізує митець цілий безмір гіркоти вигнання, коли єдиною втіхою стає глибока віра в Бога та його суворі, але справедливі осуди. Той факт, що Хасевич має хист зв'язувати напис з рисунком, дає право порівнювати нашого графіка з найбільшими митцями екслібриса. Його написи не творять чогось штучно доданого до малюнка, а навпаки, у кожнім бібліотечнім знаку напис творить невід'ємну частину композиційної цілості і зв'язаний з малюнком в тісне сплетіння, в один мистецький твір.

Хасевич займає почесне становище поміж сучасними графіками тої ділянки, як оригінальна індивідуальність, що вносить до мистецтва власний, самостійний стиль. В історії сучасної графіки він залишив, безперечно, слід, наповнений важливим мистецьким значенням.

ПІСЛЯМОВА

Вже розшукано більше сотні робіт Ніла Хасевича. 20 з них в Україні були зовсім невідомі, насамперед ранні екслібриси. Не все знаємо про графіку Хасевича періоду діяльності в УПА. Роботи митця друкувалися в періодичній пресі цього періоду. Але архіви УПА знаходяться на території Німеччини, зокрема у Мюнхені. Щоб попрацювати там в архівах, потрібно мати відповідні кошти, візу і дозвіл. Адже серед творчого доробку художника цього періоду - графічні серії "Ідеї українського визвольного руху", "Волинь у боротьбі", портрети учасників визвольних змагань, ескізи нагород УПА. Сам Хасевич започаткував техніку виготовлення графічних матриць з ґуми, так звану "гутенбергівку", яку він широко використовував у період підпільної діяльності. І тому важливо було б вивчити всі ті друковані видання, котрі знаходяться в архівах Німеччини.

Живописні роботи художника знайдено лише дві. У каталозі виставки, яка була організована членами Львівської спілки праці українських образотворчих митців у окупованому фашистами Львові в 1942 році, Ніл Хасевич вперше показав свою роботу "Спіть, хлопці, спіть..." Ця живописна, глибоко драматична за змістом робота вражає своєю довершеністю.

Друге полотно, яке відоме, - це дипломна робота "Святий Володимир". Фрагмент її експонувався на IX виставці "Спокою", що відбулася у травні-червні 1935 року у Варшаві, Луцьку, Рівному, Кременці. Інші роботи невідомі. Але навіть ці два твори засвідчують оригінальний почерк митця. Якщо у графіці Хасевич досконало відтворював деталі, то живописні роботи вказують на цілісність композиції, гострий психологізм у відтворенні образів. Це зовсім інший Хасевич, якого ми ще не знаємо. Окремі згадки про живописні роботи митця дають підстави стверджувати, що частина робіт Ніла Хасевича знаходиться у приватних музейних установах Вроцлава, Познані, Лодзі. Є роботи Ніла Хасевича в Америці й Канаді, куди

свого часу емігрувала значна частина західноукраїнської інтелігенції, друзі, колеги художника.

У 1995 р. з нагоди 90-річчя від дня народження Ніла Хасевича на подвір'ї Дюксинської школи відкрито пам'ятний знак. У Сухівцях споруджено пам'ятний знак із чорного базальту, на якому зображено тризуб і портрет графіка з написом: "Воля людині, воля народам! У п'ятдесяту річницю Української Повстанської Армії. На цьому місці 4.03.1952 р. загинув художник Ніл Хасевич" (див. додатки).

Земляки свято шанують пам'ять про свого легендарного художника-бійця. У 1992 році вийшов на екрани документальний фільм кінорежисера Михайла Петровича Ткачука "Здобути або не бути". В інтерв'ю волинській газеті "Народна трибуна" Михайло Петрович сказав: "Через весь фільм у нас проходить легенда про те, що наші прадіди не здавалися живими. Існувало повір'я: якщо хтось потрапить у полон, то і на тому світі він буде служити ворогам. Це пронесли через своє життя козаки. І це правило існувало й в УПА. Здобути або не бути - це був їхній девіз. Ніл Хасевич також застрелився, коли оточили бункер".

Де поховали Ніла Хасевича і його бойових побратимів - невідомо. Та й чи поховали, як належить? Пошук триває...

Про Ніла Хасевича, хлопці,
Заспіваймо пісню сумну —
У п'ятдесят другому році,
В його сорок сьому весну...
В селі Сухівцях на Волині
Червоним по чорному тлі
Допише вже смерть на картині
Його українській землі.
Не вийшов, не зрадив присяги,
Не здався червоній орді...
До жовто-блакитного стягу
Він кличе серця молоді! [20]

Великий патріот, син України, він до кінця розділив долю її. Цьому жертовному служінню він підкорив своє фізичне й духовне життя і поклав його на вівтар волі та державної незалежності. Велика праця у підпіллі, співробітництво у повстанських часописах — то безсмертна сторінка у житті художника, правдиве зображення повстанських буднів, увічнення слави УПА, їдка критика на поневолювачів, розкриття облудної суті більшовизму. Своєю позицією і своїм місцем у визвольній боротьбі Ніл Хасевич є яскравою постаттю, яка підтверджує духовний світ борців того часу за самостійну Україну.

ПОЯСНЕННЯ ДО ПРОЕКТІВ ОРДЕНІВ, МЕДАЛІВ І ВІДЗНАК*)

На розгляд представляються такі нариси:

2 проекти Хреста Бойової Заслуги; 5 проектів Хреста Заслуги;

3 проекти медалі: "За боротьбу в особливо важких умовинах";

4 проекти відзнаки приналежності до УПА;

2 проекти відзнаки 20-річчя ОУН.

Всі ці проекти виготовлені у 3-х примірниках. Виконані вони нарисово і в натуральній величині. Проектуючи, я старався дати як найпростіші взірці, такі проекти, які виконати можна "кустарним" способом, власними силами, в підпільних умовинах. Виходячи з цього, всі відзнаки запроектував я як барельєфи в металі, без емалі. Емальовані відзнаки і ордени, очевидно, були б багатшими, ефектовнішими, але емалювання значно комплікує виконання і ми власними нефаховими силами, без допомоги досвідченого ювілера такі відзнаки виконати не зможемо. Зважаючи на це, я й не впроваджував до орденів емалі, а застосував прикраси виключно різьбярського характеру, тобто розбиття загальної площини на ряд менших, похилених у різні напрямки, площин. Коли б була якась можливість виробляти масово емальовані відзнаки, в такому разі у всі заглибини треба буде впровадити відповідного кольору емаль, і тільки. Це зробити не буде трудно, це зуміє перепровадити й той, хто буде емаліювати ордени. Також не подав я в більшості проектів і девізу орденів. Тільки в проекті № 2 Хреста Бойової Заслуги та в проекті № 1 жетону УПА подав я (орієнтаційно) девізи. Всі інші проекти девізів не мають. Не подавав, по-перше, тому, що не знаю, чи є якийсь принятий в статуті ордену девіз, а по-друге, щоб не утруднювати виконання штампу. Одначе, якщо девіз конче потрібний, можна буде його у вибраному проекті

*) Повний текст листа Ніла Хасевича до Г.К. УПА. В листі, що зберігається в архівах ЗП УГВР, затримано мову й правопис оригіналу.

докомпонувати, вставити з лицевої чи оборотної сторони. Всі відзнаки ми старалися закомпонуватн так, щоб вони не були подібні до аналогічних відзнак принятих в інших, принаймні в сусідних з нами, державах. Відворотну сторону всі відзнаки мають гладку, без жодної різьби, без напису. Автором проекту Хреста Заслуги № 3 є д. Свирид, всіх інших - я.

З проектів Хреста Бойової Заслуги більш удатним, на мою думку, є проект обозначений № 1. Девіз на такому хресті можна помістити на раменах, але девіз цей мусить бути дуже короткий - не більше 16 буков. Емаль можна дати тут двох кольорів: синю під тризуб і малинову на раменах хреста. Зірки-ромбіки на стяжці означають клясу ордену. Під зірками на стяжці можна помістити 2 схрещені металеві мечі (з такого металу, як і хрест), так, як показано в 2-му проекті. Така емблема вказувала б, що цей орден військовий, що нагороджено ним за бойові заслуги, а потрібне це буде тоді особливо, коли носитиметься саму лише стяжку без ордену і для того, щоб підкреслити військовий характер нагороди, щоб відокремити від Хреста Заслуги, який в проектах має подібну стяжку, а є "цивільним" орденом.

В проекті № 2 Хреста Бойової Заслуги емаль можна дати тільки в центральному квадраті, як блакитне тло під Тризуб.

З проектів Хреста Заслуги кращими вважаю проект №1 і № 2. Перший проект є найбільш скромним і конструктивним з-поміж усіх проектів. Виконати його в металі (способом відливання чи штампування) не буде тяжко. Девіз можна дати тут або довкола Тризуба, або біля обвідок рамен хреста, а емаль - тільки в середньому квадраті: в колі - блакитну, назовні кола - малинову. Другий проект представлений у формі стилізованого перехрестя меча та нагадує деякі українські ордени часів визвольних змагань 1918-21 рр. і хрест меча з членської відзнаки ОУН. В цьому хресті емаль можна дати тільки блакитну, як тло під Тризуб в центральному квадраті. Девіз можна тут помістити лише в обвідці квадрату довкола герба. На стяжці замість зірок краще дати для обозначення кляси вузькі металеві смужки, так, як показано в

другому проекті. Смужки належало б давати: для бронзового хреста - бронзову, для срібного - срібну, або бронзову і срібну, для золотого - золоту, або бронзову, срібну і золоту.

В проекті № 3 емаль можна дати 2-х кольорів: блакитну в центральному квадраті і цеглясто-червону в заглибинах рамен хреста, або в місцях обозначених на раменах ясним кольором. Девіз - з відворотної сторони ордену. В 4-му проекті емаль можна дати 3-х кольорів: в долі під тризубом - блакитну, в середньому квадраті (назовні круга) - червону, а в рамена хреста - чорну. В 5-му проекті - скрізь емаль блакитна. Девіз можна дати на місці вінка.

Емаль, якщо буде можливість, краще давати тільки у найвищих клясах, у золотому хресті.

В проекті № 1 медалі: "За боротьбу в особливо важких умовинах" я старався представити 3 доби боротьби за Українську Державу: княжу, козацьку і сучасну, що значно ускладнило і роздрібнило композицію медалі. Тому виконання проекту в металі мусить бути дуже прецизним. В проекті № 2 представлена лише одна фігура повстанця з гранатою і крісом в руках. Ця постать мала б символізувати тільки теперішню боротьбу. Проект цей простіший від попереднього, але й дужчий символічно. Виготовлення штампу мусить бути прецизне. В 3-му варіянті представлений лише Тризуб у вінку (як символ цілі боротьби) і два схрещені мечі (як символ боротьби). Варіянт цей найпростіший. Виготовити штамп такої медалі не буде тяжко. У випадку заапробування якогось проекту, необхідно буде перед виготовленням штампу опрацювати даний проект докладніше і в збільшеному форматі.

Всі стяжки запроектовані в 2-х кольорах. Для орденів - червоно-чорні, а для медалі - блакитно-жовті. Стяжки є кількох варіянтів кількох комбінацій укладу пасків і стяжки. Вибирати стяжку можна й незалежно від ордену.

В жетоні 20-річчя ОУН в основу я взяв раніш приняту членську відзнаку ОУН. Усунув тільки з неї емаль (щоб не

утруднювати виготовлення) та додав стяжку з числами років (у першому проекті) і віночок довкола (у другому). Вогнуті місця зазначені в проекті темнішою фарбою. Тризуб має бути накладним і буде найбільш випуклим місцем в жетоні. Напис на стяжці - вогнутий. Членська відзнака ОУН є настільки згеометризована і упрощено-конструктивістична, що інакше розв'язати композицію жетону, без порушення стилевости відзнаки, не далося. Емаль в жетонах можна було б дати тільки в почесних членських жетонах (для відзначення найстарших і найбільш заслужених членів ОУН). У звичайних ювілейних жетонах емалі краще не давати. До масового ювілейного відзначення більш надаватиметься проект перший. Виготовити штамп за цим проектом не буде тяжко.

В основу композиції жетонів УПА я взяв меч, як символ боротьби і сили. В першому проекті, представленому у формі ромба, меч оповитий стяжкою з написом: "За Україну, за волю, за народ". Напис цей має бути вогнутим, а сама стяжка, меч і "УПА"—випуклі. Жетон можна виконати способом штампування в тонкій мосяжній чи срібній блясі. У проектах 2, 3, 4, меч представлений без тла. В першому варіянті - з лавровою галузкою, в другому - зо стяжкою, на якій вогнутим написом подано рік заснування УПА (можна додати до цего, якщо буде потреба, і рік ювілею, скажім, 1952) і в третьому-сам меч і напис "УПА" без жодних додатків. Жетони за цими проектами продукувати можна як шляхом штампування, так і відливання. Штампи всіх цих жетонів виготовити не тяжко і такі жетони потраплять виготовити й нефахові підпільники.

Як виготовляти ордени, жетони і стяжки в підпільних умовинах?

Виготовляти емальовані відзнаки в підпільних умовинах буде тяжко: По-перше тому, що нема (мабуть) підпільних фахівців-емалієрів, а по-друге - трудно дістати потрібні до емаліювання окладники. Тому такі відзнаки виготовити можна буде тільки тоді, коли підшукається фахівця-емалієра, тому

зреалізувати зможемо поки що тільки відзнаки без емалі. Такі відзнаки виготовляти в підпіллі ми все ж маємо можливість, бо є і люди, які зуміють роботу цю виконати, і потрібний метал не так вже тяжко дістати.

Виготовляти неемальовані відзнаки можна або способом штампування, або відливання. До штампування потрібний штамп із твердої сталі. Штамп цей треба вирізати ручно, як негатив медалі чи ордену, тобто вогнуті місця медалі в штампі будуть випуклими і навпаки, всі випуклі місця медалі повинні бути в штампі вогнутими. Штампувати можна на холодно і на гарячо. Тому, що при холодному штампуванні штамп швидше спрацьовується і для цього потрібний спеціальний прес для збільшення тиску, раціональніше буде стосувати гаряче штампування. Робиться це так: відлиту, або обрізану металеву плитку потрібної величини і форми нагрівається до білого і потім по ній сильно вдаряється штампом при помочі пресу, чи навіть молотка. Одштампований таким способом відтиск потім шліфується, полірується. До відливання треба насамперід зробити ручно позитивний модель відзнаки в гіпсі, дереві чи металі. Потім на модель відливається ряд гіпсових форм (негативів), в які й виливається розплавлений метал. Цей спосіб виробу простіший від штампування, але відливи здебільше не виходять докладними і їх треба виправляти, вигладжувати ручно. Розплавити метал можна при помочі звичайного бензиново-генераторного пальника (подвійної рурки з регулятором і розпорошувачем - "орсункою" сполученої з невеликою банькою з бензином і маленьким ножним міхом). Плавити метал можна в спеціяльному тиглю, або й просто в гіпсових формах поставлених на деревному пугіллі. Штампування й відливи можна робити і в криївці.

Для виготовлення відзнак ОУН і УПА можна взяти метал з лусок (гільз) артилерійських набоїв, або з більшовицьких орденів - вони мосяжні і легкоплавкі. Бронзові ордени краще робити із спеціального стопу. Про всякий випадок подаю кілька рецептів сплавів бронзу. Вальцований бронз (найбільш ковкий,

але разом з тим і тяжкоплавкий) має 94% міді і 6% цини, машиновий м'який бронз - 85% міді, 11% цини і 4% цинку, алюмінійовий бронз - 88-95% міді і 5-12% алюмінію. Золоті і срібні ордени доведеться робити суцільно - металеві. Позолочування чи посрібнювання зреалізувати, мабуть, буде тяжко, бо трудно дістати аква регії (царської води), яка конче потрібна до позолочування гальванічним способом. Зрештою, золотих орденів не буде, хіба, аж стільки багато, а срібло не настільки вже дороге і трудне до здобуття, щоб треба було вдаватись до імітації, до позолочування чи посрібнювання.

Найлекше буде наладнати виріб стяжок. Достосувати стяжки до потрібного нам вигляду можна двома способами батікуванням, або вишиванням.

Батікування робиться так. На фабричній шовковій, наприклад, червоній стяжці потрібної ширини покриваються розтопленим воском ті місця, ті паски, які мають лишитись червоними. Після цього, стяжку вкладається до розтвору, скажім, чорної, призначеної до фарбування тканин, фарби. У розтворі стяжка повинна перебувати так довго, аж поки достатньо не насититься, не пофарбується належно стяжка. При цьому стяжку увесь час треба перекидати, мішати, щоб вона пофарбувалась рівномірно. Коли стяжка пофарбується, її прополіскується в чистій холодній воді і сушиться. Віск з сухої стяжки стягується гарячим залізком на папір. Ті місця, які були під воском, будуть, таким чином, червоні, а місця не покривані воском - чорні, В такий спосіб можна фарбувати тканину не тільки в 2 кольори, але й багатокольорові. Треба лише починати фарбування від найяснішого кольору та зважати аби замість, наприклад, синього кольору не вийшов зелений (таке може статися тоді, коли синя фарба піде не на білу тканину, а на жовту). Дня того, щоб краще вчепилася фарба додається невелика кількість галуну. Під час фарбування розтвір не вільно підогрівати, бо віск у теплій воді розпуститься і вся тканина пофарбується на один лише кольор. Воском покривається стяжку або при помочі шабльонку, вирізаному в тонкому картоні, або таким приладом, якого вживають для

виготовлення писанок, тобто мідною люлькою з тоненькою зігнутою рурочкою. Цим приладом робиться під лінію на тканині тонкі воскові смужки-контури (очевидно прилад мусить бути ввесь час нагрітим, щоб розтоплений віск міг вільно спливати), а потім місця між контурами покриваються відручно воском при помочі твердого пензля. В шабльоні вирізати треба ті місця, які мають бути покриті воском. Так вирізаний шабльон прикладається до тканини і у вирізані в шабльоні місця накладається розтоплений віск твердим щетяковнм пензлем.

Вишивати стяжки можна або способом заволікування, або гладдю. Вишивати гладдю краще так, як показано у проектах стяжок біля медалів. До вишивання краще брати стяжки такого кольору, який є у взірцю основним, домінуючим - менше треба буде вишивати. Виготовити цим способом стяжки до орденів буде хіба-що найлекше.

Один з моїх учнів зможе, в разі потреби, вирізьбити за поданим проектом і металеві моделі відзнак, і штампи в сталі. Також знає він, як треба робити гіпсові й металеві відливи, як штампується та має всі погрібні до цьоїх) знаряддя бензиново-генераторний пальник, з міхом, різці й т.і. Тому я вважаю, що він цю роботу виконати зможе, тому я вважаю, що зреалізувати виготовлення відзнак і орденів є можливість. Коли б з якихось причин виготовити ордени ми не змогли, то в такому разі, на мою думку, можна було б виготовити самі лише стяжки з відповідними на них відзнаками. Це зробити не тяжко, це зробити в кожному разі, на мою думку, варто було б. Хай наші підпільні орденоносці мають поки що бодай стяжки орденів. Чи носитимуть вони їх, чи ні, це вже їхня справа, але дати їм треба було б. Це справить в кожному разі їм приємність і буде доказом, що справу цю Провід трактує поважно, що надає їй великого значення, що турбується й дбає про це, що не забуває про заслужених навіть у сьогоднішних найтяжчих обставинах і піклується про вирізнення їх. Така моя думка, думка рядового підпільника.

Слава Україні!

Постій, квітень 1950 р.

ПРОЕКТИ ХРЕСТІВ:

Хрест Заслуги
проект № 1

Хрест Бойової Заслуги
проект № 2

Хрест Заслуги
проект № 3

Хрест Заслуги
проект № 4

Хрест Заслуги
проект № 5

ПРОЕКТИ МЕДАЛІВ:

проект № 1

проект № 2

На цьому місці стояла хата Хасевичів.
На задньому плані ялина, посаджена Нілом

На цьому місці стояла школа, в якій вчителював Н.Хасевич

„Від плуг в боротьбі,
Як невільник в ярмі
За брехливую правду сатрав."

Як сталінські бандити господарять в Україні

Жінки! Ви не маєте чим переодягнути себе і своєї сім'ї, а сталінські вельможі розкошують і грабують Ваше майно з Ваших скринь.

Жінки! Ваші чоловіки і сини погинули на фронті, а сталінські бандити—партійці, епкаведисти наживаються Вашим, тяжкою працею здобутим майном.

Жінки! Досить, щоб Ваші чоловіки і діти гинули, як гарматне м'ясо на ненависних сталінських війнах! Досить, щоб вони валялися по тюрмах, конали на Сибірі!

ГЕТЬ СТАЛІНСЬКУ ТЮРМУ НАРОДІВ СРСР!
СМЕРТЬ СТАЛІНСЬКИМ БАНДИТАМ!
ВОЛЯ НАРОДАМ І ЛЮДИНІ!
ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОРНА ДЕРЖАВА!

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

З друкарні імени Кдима Савура

Летючка з дереворитом Н.Хасевича

Букви Н.Хасевича з грамоти Митрополита Шептицького

ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ПІД СУЧАСНУ ПОРУ

ОСЬ вже десятий рік бореться Українська Повстанська Армія на українських землях і факт цей перекреслив не тільки всі розрахунки займанців української землі, але також пройшов сподівання найкращих українських патріотів. Безперечно, сучасна підпольна і збройна визвольна боротьба на українських землях не проходить тепер у таких розмірах, як в часі найвищого розвитку УПА в роках 1943-45, її форми тепер інші також від того, що мало місце в часі численних рейдів відділів УПА в роках 1947-48. Повоєнна стабілізація і відносний зріст сил ворога, а водночас вимоги здобування для концепції активної боротьби за українську державну незалежність щораз ширших мас, привели український визвольний рух до певних нових засобів, до переставки на більш інтенсивні методи праці.

Але може власне тому сьогодні, в 1951 році ми маємо до діла з безперечними фактами існування і дій в Україні збройного і політичного підпілля. Свідчать про це не тільки існуючі документи його дії, але також останні признання совєтської преси про існування "залишків" "націоналістичних ухилів" в Україні. На вільній мові це означає не тільки боротьбу українських письменників і поетів, але також політичну підпольну боротьбу українського визвольного руху.

Треба щоб українці, що живуть поза межами рідних земель, як також і західний світ усвідомили ці факти. В свій час витворилися серед частини українського еміграційного світу, а через нього подекуди також серед чужинців, зовсім хибні погляди на український визвольний рух на землях, зокрема на УПА. Ці помилкові погляди частинно покутують ще до сьогодні і в великій мірі затемнюють не тільки можливість правильної оцінки того, чим насправді є цей рух, але також того, які шанси має визвольна

боротьба українського народу взагалі та яке її місце у великому визвольному процесі боротьби поневолених народів СССР.

В результаті збройних акцій УПА впродовж довгих років в уяві стороннього глядача визвольний рух набрав передусім мілітарного характеру. Люди бачили чи чули про збройні виступи відділів УПА, про їх рейди, про зудари з ворогом, про підпольні криївки, про їх оборону тощо, і форма ця, зрештою, єдино успішна для дієвого визвольного руху на рідних землях в умовах окупантського терору, часто прислонювала і прислонює сам зміст. Йде про ідейно-програмове обличчя визвольного руху, про гасла, що їх він кидає в маси, про його політичну концепцію визволення українського народу та про ідеї, що їх він прагнутиме здійсняти в незалежній українській державі. По суті ці власне елементи, тобто елементи змісту визвольного руху і його програми є суттєві в час, коли кожночасні форми вияву є накидані умовами і підлягають змінам.

А тимчасом на еміграції розцінювали часто згадані явища якраз навпаки. При тому оте перенаголошення форми і техніки було у великій мірі західноукраїнського походження. Та частина української еміграції, що вийшла із західних земель і жила довший час в умовах польської окупації зовсім не доцінювала можливости актуальної й успішної політичної зброї, яка є конечна в боротьбі з російсько-большевицькою імперіялістичною системою. Боротьбу проти ворожого режиму вона розглядала передусім як технічну боротьбу конспіративної мережі ідейних кадрів проти існуючої системи чужого поневолення, уважаючи програму руху, може, поза провідним гаслом державної незалежности, маловажним додатком.

Очевидно, що такі хибні заложення не дозволяли тим, хто з них виходив, правильно розцінювати можливостей УПА і цілого визвольного руху. Бо раз рух цей тільки чи передусім повстанські акти і збройні дії, а можливості скорої війни відпадають, то які перспективи можуть стояти перед всяким "повстанням"?

Не менш помилковим був другий погляд на характер визвольного руху, погляд, що його умовно можна назвати типовим

для певної частини східноукраїнської еміграції. Люди ці були живими свідками більш як двадцятирічної практики російсько-большевицької системи в Україні. Вони бачили насильну ліквідацію українського повстанського руху на початку двадцятих років, ліквідацію БУД і СВУ, знищування українського культурного процесу того часу, і мали нагоду пізнати всі єхидно-жорстокі методи режиму, який впродовж років довів до фізичного і морального послаблення народу. Він створив ситуацію, в якій навіть ті, що спільно ненавиділи ворога і прагнули до боротьби, а навіть готові були її вести, розцінювали її як безперспективну, бодай часово, внаслідок масово поширеної провокації та втрати взаємного довір'я навіть серед добрих знайомих. Як можна в таких умовах продовжувати боротьбу УПА, чи підпілля, коли війна закінчена і коли ворог може кинути на її ліквідацію всі засоби, від збройної переваги до системи розкладу включно?

А все ж висновки роблені з обидвох поглядів показалися неслушні. Найкращим доказом того є факт, що визвольна підпольна боротьба існує далі, дарма, що її розміри й форми можуть мінятися. Бо правдою є, що большевицька система має величезні можливості поборювати визвольний рух, але ситуація його не є така легка тоді, коли він має до діла з широко розгалуженою політичною підпольною організацією, що має традицію більш як двадцятирічної боротьби, що має досвід і випробувані кадри, власну методику боротьби та, що найважливіше, взаємне довір'я людей між собою. Коли така організація має крім того піддержку народу, то її вповні знищити просто неможливо. Навіть як сьогодні вона під натиском ззовні мусить себе звужувати, її ядро остається здорове, і вона завтра стає зав'язком нової широкої акції.

Тому неслушні є погляди про те, що в СССР ширша підпольна боротьба взагалі неможлива, бо там не може діяти жодна дійова підпольна організація. Український визвольний рух доказав протилежне. Але доказав він це не тільки тим, що заки увійти в підбольшевицьку дійсність, він набув довгого досвіду боротьби, але також тим, що рух цей не є тільки збройно-

технічною організацією, але також і політичною силою з виразною політичною програмою, яка органічно відповідає прагненням українських народних мас та випливає з ґрунту, на якому силі тій приходиться діяти. Це є відповідь на питання тих, хто має сумніви щодо значення правильної політичної плятформи в боротьбі з большевицькою системою і щодо можливостей боротьби з нею взагалі.

А втім за ввесь час існування УПА і визвольного руху, їх збройна боротьба була завжди і є тепер по суті тільки доповненням широкої політичної боротьби.

Справа коротко ось у чому. Як відомо, всяка визвольна боротьба проти якого-будь режиму можлива єдино тоді, коли існує серед мас серйозне невдоволення і бажання змінити існуючі умови. Це є перші передумови для організування боротьби. Вони дають змогу виринути певному організованому рухові, який роз'яснятиме масам суть їхнього положення і закликатиме до боротьби за зміну.

Чи такі умови існують в СССР? Безперечно, вони існують, дарма, що правляча імперіялістична верхівка намагається всіми засобами доказувати протилежне. Виходячи з заложення, що основою всіх суспільних революцій є звичайно національно-політичний гніт та соц.-економічний визиск, вона твердить, що саме в СССР ідеально здійснено принцип національно-політичної свободи народів та ідеї соціяльної справедливости. Хоч для втовкмачення цієї брехні російсько-большевицька верхівка вживає всіх засобів пропаганди і терору, наявна забріханість такого обману є для мас очевидна. Ясно, що не може ні на хвилину сумніватися український чи грузинський або литовський інтелігент, робітник чи селянин в тому, що їхні нації є поневолені московським центром, що їхні багаті краї колоніяльно визискує Москва, що вони не користуються жодними із загарантованих конституцією прав, і що видвигнені в революції 1917 року гасла були злочинно надужиті, а її здобутки національної і соціяльної свободи зраджені. Оскільки ніякій диктатурі не вдасться здавити

прагнення людини до свободи, остільки навіть большевицька Росія не має змоги усунути невдоволення мас та їх прагнення до змін. Бо занадто разюча є різниця між дійсністю і тим, що громадянин довідується від режимної пропаганди.

Очевидно, що коли в таких умовах контрастів та існуючого на їх тлі невдоволення мас доводиться діяти революційному рухові, то його вихідна дія мусить проявитися в двох основних напрямах. По-перше - доосновно компрометувати реакційний і брехливий режим поневолення. По-друге - протиставити йому власну політичну програму і показати її масам як шлях виходу із незавидного положення. Обидві акції мають одну мету: втягнути й організувати маси до боротьби проти існуючого зла за новий лад.

Виходячи із таких заложень, український визвольний рух, а в тому й УПА, з перших днів зустрічі з тоталітарною системою московсько-большевицької займанщини в Україні, зразу почав ідейно-політичну боротьбу за розоблачення забріханости цієї системи та протиставив їй виразну програму боротьби за національне і соціяльне визволення українського народу. Точніше це значило **в питанні національно-політичної плятформи СССР** демаскувати ввесь обман совєтської конституції про здогадну волю й незалежність окремих "союзних" республік і вказувати на нещадну практику поневолювання всіх народів СССР провідною російсько-большевицькою імперіалістичною клікою. Треба було бити по всіх намаганнях насильної русифікації народів т.зв. старшим російським братом, треба було вказувати їм активну боротьбу проти російського імперіялізму за власні національні держави як єдиний успішний шлях оборони, закликаючи одночасно до єдности всіх поневолених.

В соціяльній площині така постанова спонукала український визвольний рух вказати масам на нездійснення всіх прав людини і народів, здобутих революцією, на виразну обманливість постанов конституції про свободу думки, слова й асоціяцій, на нездійснені надії соціального визволення, на гострі соціяльні різниці в СССР, тобто на існування мільйонів мас

визискуваних рабів і володіючої кліки кремлівських вельмож та їх наганячів над народами тощо.

З другого боку йшло про те, щоб, поборюючи вороже й реакційне, вказати, передусім масам українського народу, позитивні ідеали, до яких треба змагати: а саме ідею незалежної української держави, як першої передумови національного розвитку та ідею справедливого соціяльного ладу.

Врешті треба було показати, що така боротьба за названі ідеали є можлива та що є в нашому народі сили для того, щоб її вести. Тому наявні акції УПА і збройного політичного підпілля були і є конечними атрибутами боротьби, бо вони розбивають в масах міф про непереможність центру російсько-большевицького імперіялізму та додають масам віри у власні сили.

В такій ситуації стає очевидним, що левина частина завдань УПА і визвольного руху лежить в розробленні й поширенні політичної програми руху для поборювання ворога та для мобілізації народу до боротьби. Засобами для виконання цих завдань стали для визвольного руху передусім його офіційні публікації, що мають найбільш різнородні форми і появляються як періодичні органи, принагідні видання, ширші публіцистичні праці, брошури, листівки, звернення гасла, а також літературна творчість, в тому проза й поезія, сатира, а навіть драма. Найбільшого розголосу в Україні й поза нею, зокрема в західному світі, здобули публіцистично-програмові праці провідних діячів українського визвольного руху. Сюди треба передусім зачислити праці майора УПА П.Полтави, члена УГВР О.Горнового, дальше У.Кужіля й ін., які стали не тільки успішною зброєю в боротьбі з російсько-большевицькою реакцією, але також підкреслюють виразний розвиток української політичної думки.

Особливе місце серед великої кількості засобів політичної боротьби проти російсько-большевицького імперіялізму в Україні займає ілюстрація і карикатура. За останнє десятиріччя всі видання українського визвольного руху документують визначну участь цієї зброї в революційній боротьбі на україн-

ських землях. Картини умов боротьби, ілюстрації видань і закликів, картини визначних учасників, що впали в боротьбі, карикатури, що віддзеркалюють дійсність і б'ють ворогів – ось роди цієї зброї. Як успішний засіб боротьби і як твори українського мистецтва, вони ждуть ще своєї остаточної оцінки.

Але вже сьогодні можна сказати, що вершка своєї успішности досягнув цей рід підпольної політичної зброї в творчості Ніла Хасевича. Знайшовшись у важких умовинах підпольної боротьби, ця людина, дарма, що фізично зовсім непридатна до важкого повстанського життя, зуміла своєю мистецькою працею дати в руки УПА і всього визвольного руху чи не найсильніший засіб політичного наступу на ворога та водночас плястично і переконливо показати ідейні прямування і програму визвольного руху. Коли ще узгляднити, що зброя ця викувана примітивними засобами підпольної техніки та коли усвідомити, що місцем його мистецької праці є вогка повстанська землянка, що творити він мусить в умовинах постійної небезпеки ворожого наскоку, то у повній величі стає перед нами геройський образ українського митця, що непохитно стоїть з народом в боротьбі за народні права.

Дереворити Хасевича відкривають ідейний зміст сучасної визвольної боротьби в Україні. При тому оті, нечисленні зрештою, серед широкої діяльности Хасевича твори, що були щасливо перенесені з рідних земель і які знайшли місце в цій збірці, недвозначно віддзеркалюють ширину творчости їх автора. Коли на цьому місці пригадаємо вищез'ясовані принципові заложення українського визвольного руху в його боротьбі проти російсько-большевицького імперіялізму і зіставимо їх з творчістю Хасевича, то в ній знайдемо чи не все те, що б'є ворога, що викриває його брехню, що протиставить їй українську правду.

Долото Хасевича звертається передусім проти режиму російсько-большевицького терору на Україні та віддзеркалює всю національну і соціяльну недолю народу. Ось "вельможа" російської імперіялістичної ВКПб з наганом і нагайкою в руках сидить на плечах закованого українського селянина. Виснаже-

ний селянин в лахміттях несе на своїх плечах добре відгодованого наганяча, на якого одязі блищать сталінські ордени. Це блок комуністів і безпартійних, як його бачить підпільний митець і як його відчуває ввесь народ. Або друга картина: у ярмо запряжена вся селянська сім'я, з нелітними дітьми включно. За погонича стоїть опасистий "вельможа" ВКПб з батогом в руках. Його нахабне обличчя й опасистий стан у виразному контрасті до нужденного вигляду українських селян. Або з цієї самої групи: в обідраній стайні одна корова стоїть з підв'язаним животом, з вистаючими ребрами, а за перегородою замість трави "Колгоспна Правда". Друга корова лежить нежива на долівці, а біля неї селянка з порожнім ведром (молока немає) і погонич з хворобливими очима й "гармошкою". На порозі ж сталінський прикажчик з численними "наказами" в руках. Сюди врешті належить картина про "Передову колгоспну техніку", що є безперечним глумом над здогадними досягненнями большевицької системи в ділянці сільського господарства.

Хіба можна краще представити побут українського народу, зокрема його селянства в умовах СССР? Чи треба кращої інтерпретації "провідної ролі" "старшого російського брата", а заразом колоніяльного експлуататора в постаті "вельможі" з ВКПб?

Обличчя совєтського "правосуддя" віддзеркалює окрема картина. Як відомо, большевики пройшли на тому відтинку, принаймні теоретично, доволі крутий шлях. Визнаючи право "продуктом суспільної нерівности" большевики обмежили значення закону в періоді "революційного комунізму" до ролі "технічних інструкцій" та уповажнили суддю рішати на підставі "революційної доцільносте", "революційного сумління" та "соціялістичної правосвідомосте". Коли по 1922 році цей період був формально закінчений і в карному праві прийшло до кодифікації законів, то в практиці це не мало більшого значення. Тому й нпр. знесенню кари смерти, що було на короткий час по останній війні заведено в СССР, ніхто не надавав більшого значення. Все одно без закону й суду люди були замучувані на смерть, а це видно на одному із залучених тут дереворитів.

В'яз, під яким часто полюбляв малювати Ніл Хасевич

З альбому "Графіка в бункрах УПА"

Дереворит.
Повстанці на хуторі в гостині.
Серія: "Волинь в боротьбі"

09.05.1949 р.

Дереворит.
Портретна серія.
III варіант.

Виконав "Свирид"
під наглядом Н.Х.
06.12.1949 р.

Дереворит. Колгоспна серія.
II варіант.
Виконав "Мирон" під наглядом Н.Х.
03.11.1949 р.

Дереворит.
Новобранці в УПА.
Серія: "Волинь в боротьбі"
01.1949 р.

Церква у с.Дюксин, у хорі якої співав Н.Хасевич

Окреме місце в Хасевича займає формулювання позитивних ідей визвольної боротьби поневолених народів, в першу чергу українського. Картина переможного походу українських селян, робітників і інтелігентів в одному ряді з повстанцями підкреслює єдність боротьби всього народу за державну незалежність та за краще життя. Такі гасла видніють на розвинутому прапорі. Похід іде на тлі робітничих шахт і селянських хат, що знаменує характер сучасної України. Тризуб на прапорі - це символ нерозривної традиції української визвольної боротьби. Цій темі посвячена теж інша картина, яка виразно вказує на те, що сучасна боротьба УПА - це не щось відірване й замкнене в собі, але продовження світлих традицій княжої й козацької доби та епохи Визвольних Змагань 1917-1921 рр.

Символом маршу перемоги є друга аналогічна картина, яка ще крім того містить в собі елементи всесоюзного порядку. Це поневолені народи СССР: українці, балтійці, грузини, азербайджанці, що спільно караються в рос.-большевицькій тюрмі народів, а гасла свободи народів і людини, видвигнені на українському національному прапорі, мобілізують також інші народи до боротьби за розвал спільної в'язниці. Але ж картина совєтської тюрми народів, вмурованої в земному гльобі - чи це не грізне ментo для вільних народів світу, що ця тюрма може поширитись на весь світ?

Врешті ряд картин повстанських частин у поході, на постою чи в бою, разом,із картиною організатора УПА на ПЗУЗ полк. Клима Савура вказують народові на можливість боротьби проти московсько-большевицьких загарбників та піддають під сумнів їх непереможність.

Збірка дереворитів Ніла Хасевича, це один з документів того, як виглядає і якими шляхами проходить сучасна визвольна боротьба українського народу. Як за ввесь час визвольних змагань українського народу, так і сьогодні, це є боротьба за найбільш поступові ідеали, що до їх здійснення прагнуло колинебудь передове людство. Український нарід бореться за власну державу, отже за право бути господарем на своїй землі, а не за

те, щоб іншим їхнє відбирати. У своїй боротьбі він бачить союзниками всі свободолюбні народи, він зокрема прагне співпраці і добрих взаємин з усіми своїми сусідами, а свою боротьбу спрямовує єдино й виключно проти імперіялістичних поневолителів, що жорстокими методами намагаються його знищити.

Це треба пригадати зокрема тепер усім тим у західному світі, які під впливом ворожої українському народові пропаганди, намагаються його визвольну боротьбу представляти як звернену проти інших народів, як вузький "шовінізм", ненависництво інших тощо. Якщо так, тоді з таким самим успіхом можна б називати напр. французів національно обмеженими, тому що вони захищали себе перед наступом "вищої" германської раси. А втім, фактом залишається, що не український нарід кого-будь поневолює, але що десятками років його нищать московсько-большевицькі загарбники і що сторіччями він був жертвою російської імперіялістичної аґресії. Тому його боротьба за власну свободу є справедлива. Українська еміграція може гордитися чистотою її ідеалів. А передовим суспільствам Заходу, що користуються свободою, пора усвідомити, що прагнення до політичної і соціяльної волі поневолених народів СССР є таке велике, що жодна реакція йому не всилі протиставитися. А втім, свобода є неподільна і той, хто нею користується, не може її відмовляти іншим. Він радше повинен помагати їм здобувати її, якщо сам своєї волі завтра втратити не хоче.

Д-р Мирослав Прокоп

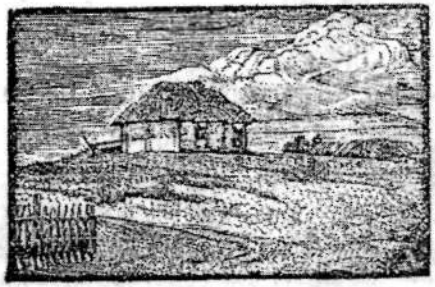

ДОДАТКИ

Ніл Хасевич (портрет, йому 25 років). З фотографії хору Варшавської академії мистецтв

Сім'я Хасевичів (батько Антон Іванович, мати Федотія Олексіївна, брат Федір, у центрі Ніл Хасевич)

Ми стали волі на сторожі.
Гравюра. 15.04.1946 р.
Папір, ксилографія

Воїн з автоматом під
зламаним деревом
(варіант). Гравюра.
12.04.1945 р. Цигарковий
папір, дереворит, філігрань

Воїн УПА "Бурлака".
Гравюра. 11.05.1945 р.

Окладинка часопису "Хрін"

Букви з букваря,
розроблені Н. Хасевичем

На бойовий фонд УПА
"Бофон" вартістю 500 крб.
Гравюра. 1942-47 рр.
Папір, ксилографія

На бойовий фонд ОУН.
"Бофон" вартістю 20 крб.
Гравюра. 1943 р.
Папір, ксилографія

Зв'язкова "Женя"

Повстанець "Інженер"

Дереворит. 15.09.49 р.
Серія: кличі ОУН

Дереворит. 31.12.49 р.

Дереворит. 05.08.49 р.
Серія: кличі ОУН

Дереворит. 1948 р.
Серія: "Волинь в боротьбі"

Дереворит. 04.06.49 р.
Серія: шаржі.
Вик. "Мирон"
під наглядом Н.Х.

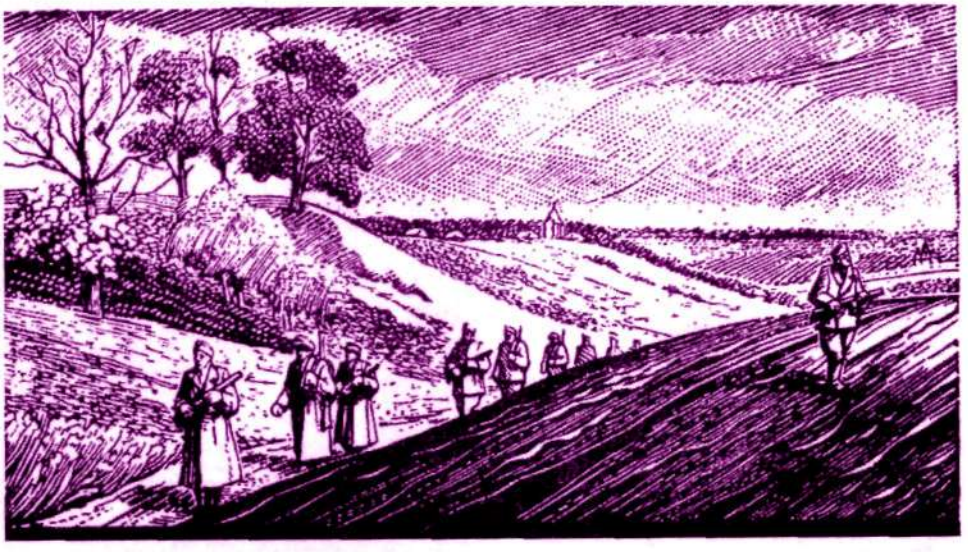

Дереворит. Повстанці в ярах Волині. 01.03.49 р.
Серія: "Волинь в боротьбі"

Дереворит. 26.12.49 р. Серія: шаржі.
Вик. "Свирид" під наглядом Н.Х.

Дереворит. 1948 р. Серія: "Волинь в боротьбі"

Дереворит. Антибільшовицька листівка

До спогадів. Гравюра. 1945 р.
Цигарковий папір, кольоровий дереворит

Екслібрис Тадея Лєшнера

Екслібрис Петра Мегика

Екслібрис Васьківського

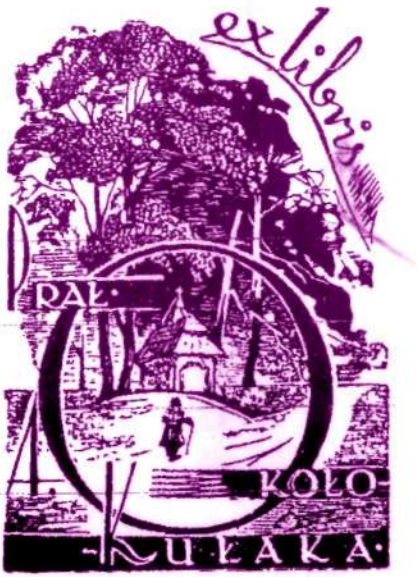

Екслібрис Около-Кулака

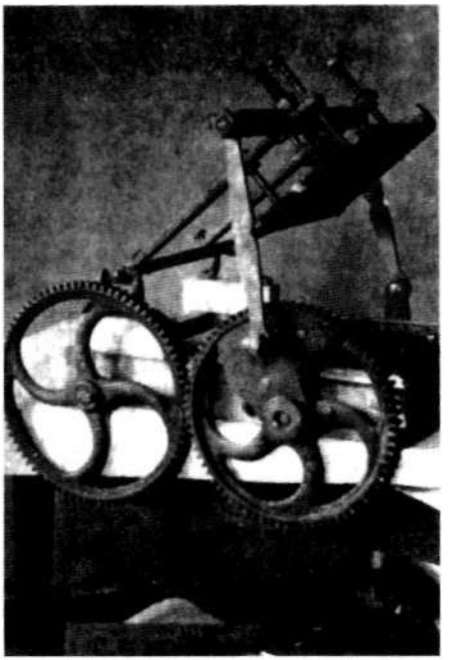

Друкарський верстат ("гутенбергівка") з підпільної друкарні

Зброя підпільників: вогнепальна і пропагандистська

Nil Chasiewicz
Warszawa Śniadeckich
ul. N 7 mieszk. 13.

Do
Pana Dyrektora Szkoły
Sztuk Pięknych w Warszawie

Podanie.

Proszę o przyjęcie mnie w poczet uczniów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie w charakterze słuchacza wolnego.
Przy niniejszym załączam.
Metrykę urodzenia,
życiorys na str. 3,
świadectwo wojskowe,
4 fotografje,
dwie deklaracje,
prace własne z zakresu malarstwa (3 portrety).

Nil Chasiewicz
13.III.33

Świadectwo wojskowe odebr. dn. 21/II 1934

Заява Ніла Хасевича до директора Варшавської академії мистецтв про зарахування його до Академії вільним слухачем

Do
Pana Dyrektora Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie

№ 168.
7.XI.27

Słuchacza Szkoły Sztuk Pięknych Nila Chasiewicza.

IN
14.XI.27

Prośba.

Niniejszym mam zaszczyt prosić W.P. Dyrektora o zwolnienie mnie od opłaty rocznej, ponieważ znajduję się w ciężkim materjalnym położeniu i takowej wnieść nie mogę.

N. Chasiewicz

Zwrócono
na 3 listop
1927 r.

Rew. Rwal. zapisano pazimo prośbę
7/XI 27 r. Otwielka

Прохання до директора Варшавської академії мистецтв від слухача Н.Хасевича про звільнення від річної оплати за навчання у зв'язку з скрутним матеріальним станом

Życiorys.

1 Imię — Nił
2 Nazwisko — Chrasiewicz
3 Wyznanie — prawosławne
4 Urodzony dnia — 13
5 miesiąca — Listopada
6 roku — 1905
7 narodowość — Ukraińska
8 Obywatelstwo — Syn obywatela Polskiego
9 Stan cywilny — Kawaler
10 Wykształcenie ogólne — Sm. 2/ro klasowej Wyższej Państwowej Szkoły
11 Wykształcenie specjalne
12 Dotychczasowe studja artystyczne — Jestem bez kwoty mego stypendjum przez pociąg do 1932 r.
13 Szczegóły życia:

Nił Chrasiewicz

Warszawa 28 września 1926 r.

Автобіографія Ніла Хасевича. 1926 р.

SZKOŁA SZTUK PIĘKNYCH W WARSZAWIE

ZAŚWIADCZENIE Nr 194

Pan Chrasiewicz Nił

zdawał dnia 16. czerwca 1928 r. colloquium

z Historji Sztuki

z wynikiem b. dobrym

EGZAMINATOR S. Noakowski

EGZAMINATORAI

Warszawa, dn. 16/VI 1928 r.

SZKOŁA SZTUK PIĘKNYCH W WARSZAWIE.

94

ZAŚWIADCZENIE Nr ~~117~~

Pan Chrasiewicz Nił

zdawał dnia 31 maja 1932 r. colloquium

z Sztuki Ludowej

z wynikiem b. dobrym (5-)

EGZAMINATOR

TOBAI

WARSZAWA, dn. 31. V. 1932 r.

Посвідчення № 194 студента Н.Хасевича про складання іспитів: з історії мистецтва – дуже добре; з народного мистецтва – дуже добре.

Ніл Хасевич – слухач Варшавської академії мистецтв (1926 р.)

Ніл Хасевич (портрет, йому 40 років)

Фотографія мертвого Ніла Хасевича (4 березня 1952 р.)

Пам'ятний знак на місці загибелі Н.Хасевича

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ МАТЕРІАЛІВ

1. Спогади старожилів с.Дюксин Костопільського р-ну Рівненської обл. - зберігаються в фондах Костопільського краєзнавчого музею.

2. Михайловський *Я.,* Балик Н., Пащук І. Мистецький світ Ніла Хасевича. // Конференція "ОУН-УПА". - Рівне.

3. Ткачук М.П. // Документальний фільм "Здобути або не бути". - Київ, 1992 р.

4. Бабій С. Розповідь про Ніла Хасевича. // Азалія. Літературно-краєзнавчий календар Рівненщини на 1994 рік. - Рівне, 1993 р.

5. Берекета Б. Дюксин пам'ятає Ніла Хасевича. // Голос України, 15 вересня 1992 р.

6. Берекета Б. Мову правди треба вчити скрізь. // Голос України, 15 травня 1998р.

7. Вєдєнєєв Д., Шевченко С. Ніл Хасевич - провідник Зот. // Українські Соловки. Збірник науково-документальних публікацій. - Київ, 2001 р.

8. Дзира І. Ніл Хасевич, людина-легенда. // Літературна Україна, 4 вересня 1997 р.

9. Збірка оповідань "Чекисты рассказывают". Разгадка НХ. Видавництво "Советская Россия". - Москва, 1985 р.

10. Козак М. Ніл Хасевич здаватися не хотів. // Волинь, 14 березня 1992 р.

11. Лебідь М. УПА. Українська Повстанська Армія.-Дрогобич, 1993 р.

12. П'ясецький В. Знайомтесь: Ніл Хасевич. // Молода Волинь, 12 липня 1991 р.

13. Сидор О. Трагедія Ніла Хасевича. // Молода Волинь, 28 вересня 1992 р.

14. Хасевич Н. Графіка. -Луцьк, 1992 р.

15. Хасевич Н. Книжкові знаки Ніла Хасевича. -Луцьк, 1992 р.

16. Хасевич Н. Про графіку.//Волинь, 1 вересня 1941 р., №1.

17. Хасевич Н. Українське мистецтво. // Волинь, 8 вересня 1941 р., №2.

18. Щипа А. З листа до редакції. // Літературна Україна, 4 вересня 1997 р.

19. Матеріали з фондів Волинського обласного краєзнавчого музею.

20. Матеріали з фондів Костопільського районного краєзнавчого музею.

21. Матеріали з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею.

22. Матеріали архіву дослідника Ігора Марчука (м.Рівне).

ПРО АВТОРА

Вакулка Анатолій Феодосійович народився 1 листопада 1957 р. у с. Ставок Костопільського району Рівненської області. Закінчив Ставецьку восьмирічну школу, Дубнівське педагогічне училище та Луцький державний педінститут ім. Лесі Українки. Працював вчителем історії в школах району. З 1992 року призначений директором Костопільського районного краєзнавчого музею, де працює і нині.

Матеріали краєзнавчого характеру друкував у районній і обласній пресі.

Книга "Ніл Хасевич – художник-борець" – перша книга автора.

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

АНАТОЛІЙ ФЕОДОСІЙОВИЧ ВАКУЛКА

НІЛ ХАСЕВИЧ – ХУДОЖНИК-БОРЕЦЬ "...Я Б'ЮСЯ РІЗЦЕМ І ДОЛОТОМ..."

В авторській редакції
Коректор *Л.Г. Дейнека*
Верстка *В.В.Власюк*

Якість фотоматеріалів
відповідає наданим видавництву оригіналам

Мистецький вектор
книгу відтворено

Здано до набору 3.11.2005 р. Підписано до друку 16.11.2005 р. Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Гарнітура «Times New Roman». Друк офсет. Ум. друк. арк. 3,95. Ум. фарб.-відб. 5,95. Обл.-вид. арк. 3,5. Наклад 1000 пр. Зам. 78.

Видавництво «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано в друкарні видавництва «Волинські обереги».